

INFORMATIEDOCUMENT

Over kunstwerk De Tong (van Lucifer)
van Rudi van de Wint op de Knardijk

Provincie Flevoland

Afdeling S&B

November 2020

Inleiding

Eind februari 2020 ontving de provincie de melding dat het kunstwerk 'De Tong van Lucifer' scheef stond op de Knardijk langs de A6. Na inspectie bleek dat het koperen omhulsel was losgeraakt van de interne constructie. Omdat het een gevaar bleek voor de omgeving is het kunstwerk met spoed door de provincie van de dijk verwijderd en in veiligheid gebracht. De erven van de kunstenaar zijn hierover geïnformeerd. Aan de erven, die ook de nalatenschap van de kunstenaar beheren en onderhouden, is gevraagd een inschatting van de schade te maken. Zij constateerden dat de interne constructiebalk beschadigd is geraakt. Deze dient vervangen te worden en daardoor zou de helft van het koperen omhulsel vernieuwd moeten worden. Kosten hiervoor worden geraamd op ca. €125.000.

Ondertussen ontstond discussie over het wel of niet terugplaatsen van het kunstwerk. Daarbij speelde de naamgeving van het kunstwerk 'De Tong van Lucifer' die door christelijke partijen als kwetsend wordt ervaren een belangrijke rol, als ook de diverse restauratiewerkzaamheden en daarbij behorende kosten die er reeds na plaatsing van het kunstwerk in 1993 zijn gemaakt. Er volgden artikelen in diverse media en petitie van zowel voor- als tegenstanders voor herplaatsing van het kunstwerk langs de A6. Ook ontving de provincie steunbetuigingen van burgers en automobilisten voor zowel het terugplaatsen als het verwijderen van het kunstwerk op de Knardijk.

In april 2020 werd een motie van Groen Links en CDA aangenomen waarin PS aan GS verzochten om een informatiedocument op te maken met een overzicht van de gemaakte kosten en afspraken t.a.v. dit kunstwerk en de feitelijke achtergrondinformatie over dit kunstwerk.

In dit informatiedocument wordt informatie gegeven over de volgende onderdelen:

1. Feitelijke achtergrondinformatie over het kunstwerk en kunstenaar
2. Afspraken t.a.v. dit kunstwerk tussen Provincie Flevoland en kunstenaar
3. Naamgeving kunstwerk door Rudi van de Wint
4. Overzicht van gemaakte kosten na realisatie

Voor het verzamelen van de informatie is gebruik gemaakt van het archief van Provincie Flevoland, diverse (kunsthistorische) literatuur en informatie die door de erven van de kunstenaar is verstrekt. Het dossier over de Tong van Lucifer bestaat inmiddels uit ca. 600 documenten.

Leeswijzer

In Bijlagen 1 t/m 5 zijn onderliggende stukken bijgevoegd. Bijlage 1 bestaat uit de documenten die in het kader van een WOB-verzoek afgelopen zomer reeds openbaar gemaakt zijn. De verwijznummers in dit informatiedocument verwijzen naar de zwarte nummers in de linker bovenhoek in Bijlage 1.

1. Feitelijke achtergrondinformatie over het kunstwerk en de kunstenaar

"Discussie over kunstwerk eindigt in ovaal" kopt een artikel in Trefpunt in 1993 (doc 1, pag. 59). Met de realisatie van het kunstwerk, gemaakt door Rudi van de Wint zou een eind zijn gekomen aan een vijf jaar durende discussie. Hierbij doelde de schrijver op de voorgeschiedenis van het beeld van Rudi van de Wint op de Knardijk. Dat het beeld ook na plaatsing de gemoederen bezig zou houden kon de schrijver niet bevroeden.

Opdrachtsituatie kunstwerk langs de A6

Het eerste projectvoorstel dat zou leiden tot het kunstwerk werd geformuleerd op 8 juli 1988 (doc 1, p. 10). Het Praktijkburo Beeldende Kunstopdrachten, het adviesorgaan dat destijds werkte voor

het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, krijgt dan het verzoek om plannen voor (een) kunstwerk(en) langs de A6 te ontwikkelen. Tom van Gestel krijgt de opdracht het traject te begeleiden. Er wordt een College van adviseurs aangesteld. Op 26 augustus 1988 wordt een advies uitgebracht. Aanvankelijk werden 3 ideeën nader uitgewerkt: een kunstwerk in relatie tot de rijksweg, een soort markering in de weg of een bepaalde plek inrichten, als het ware een kunstparkeerplaats (doc 1, p.60). Het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en cultuur stelt een bedrag van maximaal € 18.000 beschikbaar voor het maken van ontwerpen (doc 1, p. 32). Het Praktijkburo benaderde 3 gerenommeerde kunstenaars voor een ontwerp: de Schotse Andy Goldsworthy, de Nederlandse Leo Vroegindewey en Rudi van de Wint.

Drie schetsontwerpen

De schotse Kunstenaar Andy Goldsworthy komt in 1989 naar Flevoland en onderzoekt per fiets het gebied. Hij is erg enthousiast over het gebied (doc 1, p. 30). Aanvankelijk viel de keuze op het ontwerp van Goldsworthy. Hij stelde voor 5 heuvels te maken, circa 20 meter hoog met een diameter van 50 meter. De heuvels zouden beplant worden en met de seizoenen meekleuren en op deze manier corresponderen met de karakteristieken van het landschap. De kosten die met het kunstwerk gemoeid waren bleken te hoog (doc 1, p 59 + 12). Een goedkopere oplossing werd om milieutechnische redenen afgewezen. Het ontwerp van Vroegindewey omvatte circa 17 platanen langs een geel betonnen 'Pad' en werd afgewezen omdat de plek niet geschikt was. Gekozen werd voor het ontwerp van Rudi van de Wint.

Het ontwerp van Rudi van der Wint wordt gekozen voor nadere uitwerking

Op 2 juli 1990 wordt met Rudi van de Wint gesproken over een definitief ontwerp. Op 16 juli 1990 besluit GS over te gaan tot het geven van opdracht tot definitief ontwerp (doc 1, p. 32), hiervoor wordt een bedrag van f 3500,- gereserveerd. Het oorspronkelijke ontwerp zou een ovale vorm zijn, geplaatst op een zuil, waarbij uit beide kanten een vlam zou moeten komen. In overleg met de Gasunie (doc 1, p. 59) werd, uit milieuoverwegingen een andere keuze gemaakt. Als in 1991 het boek van Han Lorzing, Een kunstreis door Flevoland uitgebracht wordt, werkt de kunstenaar nog aan een alternatief (zie Bijlage 2). Dit zou uiteindelijk resulteren in een ovale vorm die rechtop staat omwikkeld met koperdraad. 16 april 1991 volgt een eerste kostenraming (doc 1, p. 25). 5 mei van dat jaar geeft de kunstenaar een toelichting op het werk per fax (doc 1, p. 19 + 20): 'De ovaal is een vorm die ik al jaren interessant vind en ook vaak voorkomt in mijn schilderijen. De oxidatie is ook gebaseerd op in schilderkunst. De kleur, in dit geval groen is een element dat verwijst naar de schilderkunst.' Het werk wordt dan genoemd de ovaal of het beeld. De kosten voor de realisatie van het kunstwerk worden geraamd op f 400.000 (inclusief honorarium van de kunstenaar). Op 1 juli 1991 bespreekt het college van adviseurs het projectvoorstel dd. 24 juni. Er worden in het voorstel 2 mogelijke locaties genoemd: IJsselmeerdijk (omgeving Flevocentrale) en kruising A6/Knardijk. Opgemerkt wordt dat in het Landschapsbeleidsplan Oostelijk Flevoland dat de kruising A6/Knardijk te weinig verbijzonderd is. Er wordt vastgesteld dit te veranderen door middel van bijvoorbeeld een 'landmark' of boomgroep nabij de dijk (doc 1, p. 13).

Het college van adviseurs adviseert de minister, 5 juli per brief, het bedrag van f 130.000 als subsidie toe te kennen. Een dag eerder wordt het besluit door Provinciale Staten genomen (doc 1, p.13) Gedeputeerde Staten te machtigen opdracht te geven voor het realiseren van het ontwerp van Rudi van de Wint. Ze stelden daarvoor maximaal f 270.000 beschikbaar, een derde zou betaald worden door het ministerie van WVC. Op 15 augustus 1991 ontvangen de Gedeputeerde Staten van Flevoland een brief waarin wordt meegedeeld dat het College van Adviseurs van het Praktijkburo positief adviseert en dat de Minister het advies overneemt, de subsidie wordt toegekend onder voorwaarde dat de provincie 2/3 bijdraagt. Een van de andere voorwaarden is dat de opdracht begeleid wordt door een commissie waarin de provincie en het Praktijkburo Beeldende Kunst opdrachten vertegenwoordigd zal zijn (doc 1, p. 7). Op 3 oktober 1991 wordt de definitieve opdracht aan Rudi van de Wint verstrekt (doc 1, p. 38). Er wordt gesproken over het kunstwerk en

de locatie; Op de knardijk, nabij de A6. In het contract is ook aandacht voor de plichten van de opdrachtgever; *Deze zal het kunstwerk beheren en onderhouden overeenkomstig de bedoeling van kunstenaar en met inachtneming van diens persoonlijkheidsrechten ingevolge auteurswet 1912.* 24 oktober 1992 wordt de vergunning door het Heemraadschap Flevoverwaard verleend. Er wordt dan gesproken over 'Het kunstwerk'. In een tekening wordt de definitieve locatie aangegeven. In november is er nog contact tussen de kunstenaar en de provincie over de exacte locatie (doc 1, p. 44). Eind september 1993 wordt het kunstwerk onthuld. En krijgt het van de kunstenaar zijn naam.

Over de kunstenaar Rudi van de Wint (1942-2006)

Rudi van de Wint begon als schilder, maar breidde zijn werkterrein uit tot de drager en de ruimte rondom het schilderij. Hij beperkte zich niet tot één medium, maar maakte naast schilderijen, ook wand- en plafondschilderingen, beelden en bouwwerken. Hij meed lange tijd het museum, dat hij niet meer de geschikte plek vond om zijn werk te laten zien. In plaats daarvan creëerde hij zelf de context voor zijn werk. Vanaf 1980 tot zijn dood in 2006 werkte hij in en aan De Nollen, een veertien hectaren groot duingebied bij Den Helder. Van de Wint woonde en leefde op De Nollen, kende elke plek, ieder heuveltje, en werkte er dagelijks aan het landschap en de kunstwerken. Voor hem was De Nollen een 'gesamtkunstwerk' en een vorm van leven. Het maaien van de paden, het snoeien van de bomen of het repareren van het hek waren voor hem even belangrijk als het maken van een sculptuur of een schilderij. Hij gaf ermee aan dat voor hem het kunstenaarschap niet ophoudt na de realisering van een sculptuur of een schilderij, maar dat het een manier van leven en denken is.

Vanuit De Nollen werkte hij ook aan projecten die buiten de Nollen werden geplaatst. Deze verwezen voor hem terug naar het laboratorium 'De Nollen'. In 1987 kreeg de kunstenaar de opdracht om een kunstwerk te maken voor de nieuwe plenaire zaal van de Tweede Kamer. Dit uit tien losse panelen bestaande abstracte kunstwerk vormt nog steeds het decor voor politieke debatten in de tweede kamer. De doeken zijn 7 meter hoog en variëren in breedte van 2 tot 5 meter en maken onderdeel uit van de serie 'Het oog'. De serie gaat niet over de afbeelding van een oog, maar over de verhouding tussen licht en donker. Andere delen van de serie zijn te zien in het stadhuis van Groningen en het kunstproject De Nollen. Hij maakte ook plafondschilderingen in Paleis Noordeinde, het werkpaleis van toenmalig Koningin Beatrix. Ook 'De Tong van Lucifer' is in De Nollen ontstaan. Daarnaast staan er verspreid door Nederland ongeveer dertig monumentale sculpturen van Van de Wint: vijf sculpturen in Vijfhuizen, 'Knowing by Heart' op de Rijksweg, 'Wave' bij het KIM in Den Helder en vier sculpturen 'Velden van nevel' langs de rijksweg A28 en A37 bij Hoogeveen.

Van de Wint exposeerde o.a. in het Stedelijk Museum te Amsterdam, het Groninger Museum, het Kröller Möller Museum, Dokumenta in Kassel en The Serpentine Gallery te Londen. In mei 2006 overleed R. van de Wint aan een hartaanval terwijl hij aan het werk was in De Nollen. Het werk van Rudi van de Wint neemt een bijzondere plek in de Nederlandse kunstgeschiedenis. Zijn levenswerk De Nollen is tegenwoordig nog steeds te bezoeken.

Voor deze beschrijving is o.a. gebruik gemaakt van:

- Informatie over kunstenaar uit Bijlage 1, doc 1, pag. 51 - 57.
- De Collectie Flevoland, een uitgave van Museum De Paviljoens, Almere 2007 (zie Bijlage 3)
- [Informatie op de website: Over het museum | De Nollen \(projectdenollen.nl\)](#)
- [Kunstwerk plenaire zaal | Tweede Kamer der Staten-Generaal](#)

2. Afspraken t.a.v. dit kunstwerk tussen Provincie Flevoland en kunstenaar

Op 3 oktober 1991 stuurt Provincie Flevoland een brief naar R. van de Wint met het contract om in opdracht van Provincie Flevoland een werk van beeldende kunst te vervaardigen.

Totale kosten voor realisatie incl. honorarium en BTW zijn maximaal 400.000 gulden.

In de algemene bepalingen staat o.a.:

- "Artikel N: Opdrachtgever zal het kunstwerk beheren en onderhouden overeenkomstig de bedoeling van kunstenaar en met inachtneming van diens persoonlijkheidsrechten ingevolge de auteurswet 1912."

Dit contract wordt door kunstenaar ondertekend op 4 oktober 1991. Zie hiervoor Bijlage 1, doc 1, pag. 37 t/m 44.

➤ *Wat betekent de inhoud van dit artikel?*

De Auteurswet geeft aan de maker van een werk bijzondere rechten die zijn reputatie beschermen. De zogenaamde persoonlijkheidsrechten (ook wel morele rechten). Deze persoonlijkheidsrechten zijn vastgelegd in artikel 25 van de Auteurswet en betreft de volgende rechten:

- het recht om bij openbaarmaking van het werk zijn naam als maker vermeld te zien;
- het recht zich te verzetten tegen de openbaarmaking van het werk onder een andere naam dan de zijne, of onder een andere benaming van het werk;
- het recht zich te verzetten tegen elke andere wijziging in het werk;
- het recht zich te verzetten tegen elke misvorming, verminking of andere aantasting van het werk, welke nadeel zou kunnen toebrengen aan de eer of de naam van de maker of aan zijn waarde in deze hoedanigheid.

Persoonlijke rechten vervallen bij de dood van de maker, tenzij de maker deze via een testament of codicil expliciet heeft overgedragen aan een derde persoon. De duur van deze rechten zijn gelijk aan de duur van het auteursrecht (dit is het recht om een werk openbaar te maken of een werk te verveelvoudigen).

Beeldend kunstenaars hebben, net als alle andere makers, zogenaamde persoonlijkheidsrechten. Deze rechten behoudt de kunstenaar zelfs als hij zijn exploitatierechten aan een ander heeft overgedragen.

Na het overlijden van de auteur gaan de auteursrechten automatisch over op de erfgenamen of een andere partij die de auteur in een testament heeft aangewezen. Persoonlijkheidsrechten vererven echter niet vanzelf. De auteur kan wel testamentair iemand aanwijzen die na zijn overlijden zijn persoonlijkheidsrechten kan uitoefenen.

Na het plotselinge overlijden van R. Van de Wint in 2006 is het auteursrecht automatisch overgegaan naar de erfgenamen van de kunstenaar. Omdat niet duidelijk is of R. de Wint ook zijn persoonlijkheidsrechten aan zijn erfgenamen heeft overgedragen, wordt aangeraden om voor wat betreft de huidige restauratie, eventuele naamswijziging en/of verplaatsing van het kunstwerk de afstemming te zoeken met de erven van Van de Wint.

3. Naamgeving kunstwerk door Rudi van de Wint

Over de naamgeving van het kunstwerk door Rudi van de Wint en de betekenis ervan bestaat sinds de oplevering van het kunstwerk op de Knardijk discussie. Vooral politieke partijen met een christelijke achtergrond vatten de titel 'De Tong van Lucifer' als kwetsend op.

Hieronder volgt een overzicht van wat hierover in de (kunsthistorische) literatuur en de archieven van Provincie is teruggevonden, inclusief de verschillende besluiten die PS van Flevoland hier eerder al op hebben genomen.

1993

Op 6 oktober 1993 sturen GS van Provincie Flevoland naar de Minister van WVS ter afronding een brief waarin zij vermelden dat het kunstwerk van Rudi van de Wint is gerealiseerd. Als bijlagen zijn o. a. het contract bijgevoegd en informatie van de kunstenaar over het kunstwerk. In de bijlage staat de volgende passage: "(...). De ovaal is een vorm die ik al jaren interessant vind, deze vorm komt vaak voor in mijn schilderijen. De oxidatie is ook gebaseerd op mijn schilderkunst. De kleur, in dit geval groen, is een element dat verwijst naar de schilderkunst (...). Ik wil een associatie leggen tussen de windingen van het koper en de techniek. Als kleine jongen was ik zeer geïnteresseerd in de wikkelingen van dynamo's die ik uit elkaar en weer in elkaar zette (...) Ik vind het een van mijn "interessantste beelden" tot nu toe. Het was erg bewerkelijk. Er hebben constant, bijna een heel jaar lang, gemiddeld twee mensen aan gewerkt. Ik heb dus een jaar over de titel kunnen nadenken. "De tong van Lucifer" leek me prachtig! Lucifer, die zo nu en dan de hemel "lijkt" met zijn tong. Ook wel een beetje "sensueel" voor zover je dat van een "gevangen engel" kunt zeggen. Een donderende kus van bliksem, als causale paradox. Ik hoop dat het beeld de "kus" van Lucifer zal doorstaan, maar aan de andere kant is dit contact met de elementen ook fascinerend, als we de tong van Lucifer zwart geblakerd en verwrongen in de gedaante van gesmolten maar gelouterd staal op een dag aan de horizon zien staan op de Knardijk, als een gedenkteken tegen de strakke staalblauwe lucht aan de Rijksweg A6, de "verstarde" dialoog tussen Lucifer en "het hogere". Wat ik wil zeggen in deze beeldspraak is dat de "natuur" de echte beeldhouwer is. (...)." (zie Bijlage 1, doc 1, pag. 55, 56).

2002

In 2002 verschijnt een monografie over het werk van Rudi van de Wint geschreven door Jacqueline van Koningsbruggen. Daarin licht zij de beweegredenen van de kunstenaar toe. Ruud van de Wint verwijst met de naam Tong van Lucifer naar de mythologie waar Lucifer vuur betekent. De kans op blikseminslag is klein voor dit kunstwerk op de dijk, maar als de bliksem in het beeld slaat, transformeert deze. "Van de Wint ziet dit als een gebeurtenis die een onderdeel vormt van het beeld en zijn eigenschappen (...) De aanraking tussen beeld en bliksem verschaft het beeld zijn ware betekenis waarbij de natuur de uiteindelijke beeldhouwer is." (zie Bijlage 4). De spanning van dit beeld zit in de transformatie en in het risico op blikseminslag. Deze spanning keert in meerdere werken terug waarbij de kunstenaar teruggrijpt naar de mythologie met aan de ene kant verbeelding van het Apollinische gedaante (geometrische vorm) van het rationele en stille; en de dionysische gedaante (vuur, stoom, beweging) van het emotionele en expressieve.

Uit: J. van Koningsbruggen Uit: R.W. Van de Wint, Schilder, Beeldhouwer, Bouwer, J. van Koningsbruggen, p. 142-145, 2002.

2007

Uit: De Collectie Flevoland, een uitgave van Museum De Paviljoens, 2007, p. 220 (zie Bijlage 3): "Met 'Lucifer' verwijst Van de Wint niet naar de christelijke betekenis daarvan, naar de duivel. Hij bedoelt de figuur Lucifer uit de Romeinse mythologie, die het vuur symboliseert".

De schrijfster J. Van Koningsbruggen van de monografie over R. van de Wint geeft in 2010 aan provincie aan dat Rudi van de Wint zelf in 2001 de titel van het werk heeft veranderd van 'De Tong van Lucifer' in 'De Tong'. De kunstenaar zou zelf de voorkeur hebben voor deze naam omdat de toevoeging 'van Lucifer' associaties oproep die hij er zelf niet mee bedoeld had en deze associaties afleiden van de werkelijke betekenis van het beeld.

2008

In het verslag van de restauratiewerkzaamheden aan het kunstwerk staat dat begin 2008 door de provincie Flevoland besloten is om de naam van het beeld officieel te veranderen van 'De Tong van

Lucifer' in 'De Tong'. En dat dit met toestemming is gebeurd van de zaakwaarnemer van de erfgenamen van de kunstenaar (doc 21).

Op 13 februari 2008 schrijft gedeputeerde Dijkstra in een memo: "Ruud van de Wint heeft ingestemd met de door hemzelf aangedragen naam De Tong bij de publicatie van het boek over zijn werken in 2002. Als de provincie hier geen moeite mee heeft (lijkt me onwaarschijnlijk), dan staat er juridisch niets in de weg om deze naam te gebruiken. Ook de erven (de zonen) moeten zich schikken naar deze naamgeving." (doc 94).

2010

In een memo van 24 juni 2010 staat geschreven: "Omdat De Tong oorspronkelijk alleen 'De Tong' heette, en omdat de toevoeging 'van Lucifer' anders werd geïnterpreteerd dan door de kunstenaar bedoeld, heeft de provincie besloten terug te keren naar de oorspronkelijke naam van het beeld. De provincie voert nu officieel de naam De Tong voor dit beeld." (doc 102).

Op 30 juni 2010 schrijft Gedeputeerde Van Diessen in een memo aan PS het volgende betreffende de naamgeving:

"Toen in 2007/2008 besloten moest worden over het beschikbaar stellen van budget voor de restauratie van De Tong, was de naamgeving van het kunstwerk een van de discussiepunten. Met name christelijke partijen namen aanstoot aan de naam 'Tong van Lucifer'. De provincie is toen gedoken in de geschiedenis van de naamgeving van het kunstwerk. In de archieven wordt het kunstwerk tot de realisatie consequent als 'kunstwerk' aangeduid, vanaf 1993 komt de naam 'Tong van Lucifer' naar voren. De provincie heeft contact gelegd met de biograaf van de kunstenaar R. de Wint, mevr. J. Van Koningsbruggen. Zij heeft een door de kunstenaar goedgekeurde monografie geschreven waarin het kunstwerk 'De Tong' wordt genoemd. De kunstenaar gaf zelf de voorkeur aan de terugkeer naar deze naam, omdat de toevoeging 'van Lucifer' associaties opriep die hij er zelf niet mee bedoeld had en deze associaties afleiden van de werkelijke betekenis van het beeld.

Daarom is de provincie voortaan in haar officiële uitingen de door de kunstenaar goedgekeurde naam 'De Tong' gaan gebruiken." (doc 74)

Biograaf J. van Koningsbruggen onderschrijft dit besluit:

"De erven (die juridisch eigenaar zijn van de auteursrechten van de werken van Van de Wint) geven (mondeling) aan dat zij op zich geen bezwaar hebben dat de provincie de naam De Tong hanteert, dat doen zij zelf ook maar dan als afkorting. Officieel is de naam volgens hen echter 'De Tong van Lucifer'. Zij onderschrijven de lezing dat met de toevoeging 'van Lucifer' geen associatie in christelijk zin is bedoeld. De biografie houdt vol dat R. de Wint bewust de naam heeft terug gebracht naar 'De Tong' om discussies te vermijden die hij zelf niet met het beeld had bedoeld. In haar lezing is de geautoriseerde monografie het bewijs dat de kunstenaar dit zelf zo gewild heeft."

In de commissievergadering van de commissie samenleving die volgde op de vooravond van 30 juni 2010, voorafgaand aan de Provinciale Statenvergadering, komt de naamgeving opnieuw aan de orde bij het vaststellen van de najaarsnota. De PvdA geeft aan bezwaar te hebben tegen de naamswijziging, omdat dit in zou druisen tegen de bedoelingen van de kunstenaar. De gedeputeerde geeft aan dat GS geen bevoegdheid heeft om een officieel besluit te nemen over de naamswijziging en vraagt de commissie samenleving om een besluit te nemen over de naam. Alhoewel de Christen Unie en de SGP de naam als kwetsend ervaren, wordt door de commissie unaniem de naam 'Tong van Lucifer' aangenomen als officiële naam van het kunstwerk, 'omdat de kunstenaar de naam aan de betekenis van het kunstwerk heeft gekoppeld.' Zie het verslag van de commissie samenleving van 1 juli 2010 (zie Bijlage 5).

In een Errata op de Najaarsnota 2010 wordt vervolgens op 21 september van dat jaar, naar aanleiding van behandeling in de commissie samenleving, door gedeputeerde Van Diessen

voorgesteld om de naam 'de Tong' consequent te vervangen door de volledige naam 'de Tong van Lucifer' (doc 83). In de najaarsnota van 2010 is vervolgens de naam 'De Tong' vervangen door de naam 'De Tong van Lucifer'. Dit is tevens het laatst bekende besluit ten aanzien van de naamgeving van het kunstwerk.

2020

Begin 2020 ontstond opnieuw commotie over het kunstwerk en de naamgeving. Sindsdien is meerdere malen contact opgenomen met de erven van de kunstenaar over de naamgeving van het werk. Zij benadrukken nogmaals dat de naam Lucifer niet verwijst naar de duivel, maar naar een figuur uit de Romeinse mythologie die het vuur symboliseert.

Echter, zij zijn ervan overtuigd dat hun vader met de naamgeving van het kunstwerk niemand opzettelijk heeft willen kwetsen en dat hij daarom al vrij snel zelf de naamgeving heeft willen aanpassen van 'De Tong van Lucifer' naar 'De Tong'. Op de website van het project De Nollen wordt de naar Tong gehanteerd. Zie: [Over het museum | De Nollen \(projectdenollen.nl\)](https://projectdenollen.nl)

4. Overzicht gemaakte kosten na realisatie

Zoals ook al bij 1. *Feitelijke achtergrondinformatie over het kunstwerk en kunstenaar*

werd aangegeven, kostte de realisatie van het kunstwerk 400.000 gulden (= ca. €181.512). Daarvan werd 1/3 deel gefinancierd door het Ministerie van VWS en 2/3 deel door Provincie Flevoland.

Sinds de plaatsing van het kunstwerk op de Knardijk in 1993 is het kunstwerk twee keer eerder beschadigd geraakt, in 1995 en 2006.

In 1995 raakte het beeld beschadigd doordat vandalen deuken hadden aangebracht in het kunstwerk. De provincie heeft het kunstwerk toen verwijderd en laten repareren door de kunstenaar.

Vervolgens is het kunstwerk eind 1996 weer teruggeplaatst op de Knardijk. In 1995 bedroegen de herstelkosten: € 22.235. Dit is terug te lezen in een memo waarin vragen vanuit de PVV in 2012 worden beantwoord (doc 56). De oorspronkelijke stukken uit 1995-1996 zijn nog niet getraceerd in het archief van Provincie Flevoland.

Onderzoek naar loslaten draden

In de zomer van 2004 constateerde men het loslaten van een groot aantal koperdraadwikkelingen. De provincie heeft toen besloten onderzoek te laten uitvoeren naar de oorzaak van dit loshangende draad. Het Instituut Collectie Nederland (ICN) heeft opdracht gekregen dit onderzoek uit te voeren (doc 59). Conclusie van ICN was dat de combinatie van de gebruikte materialen in relatie tot de constructie niet geschikt bleken te zijn voor de condities die in en rondom het beeld heersen. Daardoor is de toestand van het beeld in de loop van de tijd verzwakt. ICN geeft nadrukkelijk aan dat niet bewezen is dat vandalisme de oorzaak van deze verzwakking is (doc 6).

Daarnaast deed ICN in dit rapport de aanbeveling om de restauratie onder begeleiding van een ervaren metaalrestaurator uit te voeren. Omdat materiaalkeuze en de keuze van restauratietechnieken niet alleen moeten voldoen aan technische eisen maar ook aan kunsthistorische en ethische voorwaarden. Op basis van de uitkomsten van dit onderzoek heeft een metaalrestaurator de opdracht gekregen om de restauratie te begeleiden. De begeleiding -en advieskosten bedroegen € 9.360,- (doc 15). Vervolgens zijn drie partijen onder begeleiding van deze gecertificeerde metaalrestaurator benaderd om een voorstel te doen voor restauratie van het kunstwerk, op zodanige wijze dat de gebruikte materialen en verbindingen zo duurzaam mogelijk zouden zijn.

De rol van metaalrestaurator is om in eerste instantie onderzoek te verrichten naar drie mogelijke restauratiewijzen variërend in duurzaamheid en kosten. De bevindingen met betrekking tot deze krijgen hun weerslag in het rapport van de metaalrestaurator (doc 38). In de aanbieding van NAM, de uiteindelijke restaurateur, lezen we het volgende (doc 18):

“Middels onze werkwijze zal getracht worden het kunstwerk voor de langst mogelijke periode te beschermen tegen de invloeden van het klimaat. De constructie van een stalen onderframe voorzien van een coating wordt door het straalbedrijf maximaal 5 jaar gegarandeerd tegen oxidatie. Het is zeker mogelijk dat de verf een veel langere levensduur heeft, alleen kan en wil het straal/schilderbedrijf dit niet garanderen”.

Om de gegarandeerde levensduur van het stalen frame te verlengen naar 10 jaar zou het thermisch verzinkt dienen te worden. Hierna zou de gegarandeerde levensduur verder verlengd kunnen worden door het frame na het verzinken te voorzien van een drie-laags verfsysteem.

Restauratie

Op 25 april wordt de opdracht verleend om het kunstwerk te restaureren (doc 10). Op basis van het advies van ICN werd het stalen frame opnieuw verzonken en werd nieuw koperdraad op een andere manier om dit frame aangebracht. De totale kosten voor deze restauratie bedroegen € 189.760

Beveiliging

Besluitvorming over de restauratie van het kunstwerk zorgde voor veel discussie en debat in PS en de media. De toezegging is toen gedaan om PS te betrekken bij te nemen beveiligingsmaatregelen. Deze maatregelen wilde men treffen om risico's van beschadiging en vervreemding te minimaliseren. In 2010 hebben PS ingestemd met het aanbrengen van veiligheidsmaatregelen en verlichting. Totale kosten hiervan waren ca. € 71.863 (= ca. 86.000 incl. BTW) (doc 36).

In totaal is er vanaf de plaatsing van het kunstwerk op de Knardijk aan herstel en beveiliging van het kunstwerk € 293.218 uitgegeven.